

A FRANCIA BÖLCSELET ÚJ ÚTJA

ALÉT MIVOLTÁNAK és értelmének az a teljes és átfogó ismerete, lanul vonzó, de egészen soha el nem érhető célja, az emberi szellem eszmélkedéseit folyton megújuló, nyughatatlan erőfeszítésekre készíti.

A bölcselet elmélyedő nyugalma csak fegyelmezett és szükséges lelki vértel, mely alatt a filozofáló szellemben a conquistadorok hódító- és kalandvágya feszül. Előre! — a gondolat nehezen vágott meredekén, a kétségek szakadékain, a lélekelemzés tükörtermein, az aggodás keserű éjjelén, a hamis lidércek csalódásain, a temetői kertek méla nyugalmán... előre életem és halálom át, az ismeretlen, kincseket ígérő ország, az Igazság birtoka felé!... A szellem e felfedező és hódító útjának eseményeit és fordulóit a bölcseleti irodalom írja le nekünk.

A filozófia dinamikus szemléletére különösen a franciák bölcseletét készítet, részint gondolatainknak ereje, lélekelemzésüknek gazdag mélysége, de még inkább a bennük rejlő határtalan emberi együttérzés és univerzális szolgálat vágya miatt, mely a francia lélek olthatatlan missziós hitének egyik modern gondolati és erkölcsi megnyilatkozása.

Ha figyelmünket a francia bölcselet mai alakulására irányítjuk, talán három jelenség — három meglepetés — az, mely reflexiókat leginkább leköti. Ezekben, úgy véljük, a színek és formák változatossága és a törekvések sokszerű elágazása mellett valami bensőbb és mélyebb egység kezdete és ígérete van.

Az első meglepetés, a több mint száz éve elhunyt és már életében majdnem elfelejtett Maine de Biran megjelenése a legaktuálisabb bölcseleti jelenben. A másik, az egymással homlokegyenest ellenkező bölcseleti törekvések lassú egybehajlása egy magasabb, metafizikai szinten. És a harmadik, egy felfedezés, mely az egészen új bölcseleti törekvések és nevezetesen a személyiség filozófiája nyomán, a földi lét teljességét és magának az igazságnak maximális megragadását egy eddig inkább csak érzelmileg méltányolt aktusban: a szeretetben találja meg.

MAINE DE BIRAN eszmélődéseinek tárgya az élet rendkívül mély és benső lelki visszhangjaiban való megtapasztalása volt. A mai német existenciális bölcselet problémafelvetése már akkor megvolt nála.

Sajátos módszere a reflexió, mely a lélekelemzés legfinomabb eszközeinek mesterévé teszi. A bölcselet első feladatának a valóság, a teljes és bármilyen valóság előtti alázatos és föltétlen meghajlást látja, hogy így felfedezze

az élet éles ellentmondásait magasabb egységbe feloldó felsőbb szempon-
tokat.

Az én, az élet, az öntudat, a lelkiismeret, a konkrét valóság kérdései
Maine de Birant a szellemi valóság felismeréséhez vezették s egy új, nemes
spiritualizmus korai előfutárává tették.

A szellemi élet pedig, melyet nem kívülről szemlél, mint valami tárgyat,
hanem belülről a maga élő alanyiségében igyekszik megragadni, az emberi
lét állati és pusztán emberi vonásai mellett isteni jegyeket is felfed neki.
S így az Abszolútum keresésének útján sorra felmerülnek előtte a Tудо-
mány, Erkölc és Vallás alapkérdései. Reflexiója elhárítja előle a dualizmus,
de a monizmus megoldásait is és mély metafizikai látással egységet tanít,
de ezt az Istenben való „részesedés“ révén.

Maine de Birant éppen az ő gondolati útja teszi olyan nagyon mai böl-
cselővé. A konkrét élet egzisztenciális kérdéseinek felvetéséből, finom és föl-
tétlenül őszinte lelki elemzéssel a szellemi valósághoz jut s ennek mind tisztá-
bb metafizikai vizsgálata, filozófiáját a lét teljességének valósága Isten felé
nyitja meg. Nem ez kellett-e, hogy benne a mai bölcselő saját problémáit, tö-
rekvéseit és reményeit fedezze fel? hogy reflexióiban bátorítást és ihlető
példát találjon?

A BÖLCSELETI ELLENTÉTEK legfőbb feszültsége mindig abban
az elvont dialektikában jut kifejezésre, mely az ismerő értelem és az ismert
valóság kettősségében minduntalan az egyik pólus megszüntetésére tör.
Az idealizmus és realizmus harca ez.

Amikor azonban éppen ezek az ellentétek fokozottabb elmélyülésre
kényszerítették e rendszereket, az idealizmus lendületesen elfejlődött saját
kezdeteitől és a hangsúly a gondolat egyedülvalóságáról mindinkább a gon-
dolat elsőbbségére és az abszolút idealizmusban a világfeletti egy és abszolút
gondolatba helyezte.

Így az idealizmus, mely a kanti kriticismusban megtagadta a meta-
fizikát, most az abszolút gondolat metafizikájába lendült.

De ugyanakkor a realizmus is mind erősebben öntudatosult a „philos-
sophia perennis“ széles alapjain és az aristotelesi-tomista metafizika újra-
átgondolásával és hiánytalan kifejtésével a világnak mély és egységes magya-
rázatát és ebben — hogy az új idealisták nyelvén szóljunk — az abszolút
Gondolatnak is főnséges képét adta.

S ezen a ponton észlelhető a két rendszer első egymáshoz hajlása :
„Minden gondolat! A világ is gondolat“, szól az idealizmus s a tomista
realizmus nem is tagadja ezt, csak kifejti: a világban rend van, egység és
célszerűség. Miért? Mert a világ is gondolat, elgondolt gondolat, amely a
fölötte álló végtelen alkotó gondolóra utal. Vagy Novalis szép szavá-
val: a világ leláncolt, Isten pedig szabad eszme. „Dum Deus calculat fit
mundus.“

A tomizmus e távlatokat nem kérte kölcsön, hanem a saját mélységeiből
vetítette ki: Szent Ágoston szerint az ideák tana oly jelentős, hogy „ezek
megértése nélkül senki bölcs nem lehet“. És Szent Tamás vele egyetértve
idézi ezt. „A lét gondol, elgondolt vagy magát gondolja el és ezen kívül
nincsen semmi“, vallja a legmerészebb idealizmus nyelvén Sertillanges.

És az emberi gondolat? Az abszolút integráns idealizmus ebben keresi
a teremtő eszmét, de téved. Hol van tehát az emberi gondolat helye az Isten
aktív és a világ megvalósult gondolata közt? Valóban a kettő között: Isten
kivetíti, alkotja, meghatározza a valóságot, a mi gondolatunk befogadja,
ismeri, meghatározást nyer tőle. Az eszme és a lét a mi lelkünkben kapcsol-
ódik ismeretegységbe.

AZ A TÖREKVÉS, mely legújabbban Franciaországnak igazi keresztény arculatát igyekezett visszaadni, elsősorban a bölcelet és világnézet szellemi területeinek meghódítására indult. Franciaországban különben a nemzeti történelem jelentős fordulatait mindig erős eszmei átalakulások előzik meg. A goethei „am Anfang war die Tat“ helyett náluk mindig egy eszmény a kezdet. A nagy forradalmat is eszmények ihlették és a véres fürgeteg előtt Franciaországon a felvilágosodás szele süvített át. S talán igazuk van azoknak, akik a legműveltebb francia rétegek mai szellemi átalakulásában hasonló horderejű folyamatot látnak, amely azonban most ellenkező előjellel megy végbe. Mi lenne ez? A francia forradalom eszményeivel való teljes leszámolás? Ez már évek előtt megkezdődött: tanuk rá az írók, bölcselők vagy akár az Ecole Libre des Sciences Politiques tanárai! S azóta már be is fejlődött. De az csak negatívum. Ezen túl azonban, akik ennek a szellemi átalakulásnak mélységét és intenzitását ismerik, — és tudják, hogy a francia lélek igazi eszményein, ha egyszer megragadták, mily végtelenségre képes hevülni — a beláthatatlan lehetőségek és a mindig kiszámíthatatlan francia meglepetések ismeretlenjei közt, talán még a homályban is csak alig sejtik, hol keressék az új Frankhon üdvét és hol hallják meg a francia sors igaz szívdobbanását.

Bizonyos, hogy ez a világnézeti átalakulás, azokban akiket először átvárt, — s ezek persze nem voltak tömegek, hisz ez *elég* magas műveltséget és a közszellemtől való bátor függetlenséget jelentett — az értelmi és erkölcsi értékeknek csodálatos erőit szabadította fel.

Ezek közt elsőnek az ifjúkora hitetlen szocializmusából konvertált, nálunk is ismert bölcselőt, Jacques Maritaint kell említenünk. A tomista bölceletnek ő szerzett új tekintélyt a francia intelligencia szélesebb rétegeiben is. Mesteri módon tudja a jelen kuszáit és homályos problémahalmazára rávetítem a szent-tamási bölcsesség gazdag fényét s ezzel oly mély összefüggéseket hoz új és éles megvilágításba, melyek a felszínesebb gondolkodás előtt teljesen rejtve maradnak.

Főműve, a „Les Degrés du Savoir“, hatalmas szintézis a legegyszerűbb érzéki ismeréstől az abstrakciók fokain át a metafizika világáig és azon túl a misztikus kegyelmi egyesülés természetfeletti tapasztalásáig. Továbbá, a már idézett Réflexions sur l'Intelligence-on kívül, a metafizika magaslataira vezető: Sept leçons sur l'être, Théonas, melyet mélyértelmű bölcséleti párbeszédekben írt meg. Világnézeti vonatkozásaik miatt általánosabb érdekűek még: Les trois Réformateurs, (Luther, Descartes, Rousseau), melyben a modern világ szellemi eredeteit vizsgálja. Du régime temporel et de la liberté, Antimodeme és Cas de Conscience c. tanulmánykötetei, La Primauté du Spirituel, mely az egyházi hatalomról szól és döntő jelentőségű könyv volt az Action Française okozta lelki krízis idején és az Humanisme intégral, az utóbbi évek egyik legszuggesztívebb könyve a történelmi alakulásról, az új világról és benne a kereszténység új szerepéről.

Maritain nevéhez azonban nemcsak gazdag irodalmi alkotása, hanem több egészen mély és értékes megtérés is fűződik, így pl. Renan unokájáé, a világháborúban elesett tiszté és íróé, Emest Psicharié.

A scholasztikus fegyverzetű Maritaintól teljesen eltérő stílusú bölcselő Gabriel Marcel, aki a mai francia filozófiának igen érdekes alakja, s akit — mint Maritaint is — a budapesti közönség is hallhatott az előadói emelvényen. Az erősen elvont és magas igényű bölcselkedés nála egészen egyedülálló egységbe forrott a drámai alkotással. Bölcsélet és dráma Gabriel Marcelnél elválaszthatatlan, de nem úgy, mintha egyszerűen filozófiai elvekre építene bölcselő játékot. Hiszen ő maga írja: „a tragikum és a metafizika viszonya oly kérdés, mely csak a legszigorúbb körültekintéssel közelíthető

meg.“ S hol e kapcsolatok magva? Abban, hogy „a tragikum mindig rejtett dialektikán nyugszik“ — írja a Remarques sur l'Iconoclaste-ban. Így filozófiája nem előzi meg, hanem követi drámáit, mintegy tragédiáinak adottságain indul el.

Így született pl. az ily című alkotás: „Le monde cassé. Piece en 4 actes, suivi de Position et Approches concretes du Mystère Ontologique“ — kitűnő dráma, melyet mély bölceleti értekezés követ.

G. Marcel első közzétett darabjai a vallási élettapasztalatról szólnak, a La Grace benső egyéni, Le Palais de Sable pedig objektív és szociális vonatkozásban. — Le Coeur des autres és Le Quatuor en fa diéze, a művészi alkotás tragikus tapasztalásain át világitanak a lét kérdéseinek titkába. — Un hommé de Dieu pedig egy protestáns pásztor erkölcsi tökéletességre való nemes igyekvésén keresztül érezteti a lét mély tragikumát. — Le Mórt de Demain és La Chapelle Ardente háborús drámák, melyekben a legfőbb élettapasztalat a halálnak a szeretette gyakorolt titokzatos hatalma — ez a motívum műveiben többször visszatér, így az Iconoclaste-ban is.

Újabb darabjai: Le chemin de crête, Le Fanal és a nagyszerű Le Dard és La Soif, melyek mint már a címeik is sejtetik, a drámai cselekmény lelki megrendülései mögött széles teret nyitnak a metafizikai elmélkedésnek.

Tisztán bölceleti művei közül főképp a Journal Métaphysique gazdag mély és meggyőző és lenyűgöző szépséggel vonuló elemzésekben s így e napló lapjainak olvasása (pl. azoké, melyek a reményről szólnak) ritka élmény.

A róla szóló irodalomban — s ez máris elég jelentős, mert exegézisének öröme vonzó — említsük: R. Jouve: Un Théâtre de Sinécrité. Gabriel Marcel, Métaphysicien et Dramaturge (Études, 1932) és Gaston Fessard: Théâtre et Mystère. Le sens de l'œuvre dramatique de Gabriel Marcel (Études, 1938) tanulmányait.

Gabriel Marcel darabjai nehéz, elmélkedésre késztető, sokat sejtető, de ugyanakkor igen jó technikájú és hatásosan érdekes művek, mintegy metafizikai kísérletek, melyeknek mélyéből felvillan az égő drámai kérdés, a „mystère“. Ennek a szónak — nevezük titoknak — Gabriel Marcel bölceletében egészen sajátos értelme van. Szembeállítja a „problémával“, mely önmagában, a saját adottságaiból is megoldható anélkül, hogy túl kelljen nyúlnia ezeken. A mystère-titok azonban oly kérdés, melyet valójában fel sem vehetnek anélkül, hogy az adottságain túlnöve, egész valómat is meg ne ragadná és nem is oldhatom meg másképp, csak úgy, ha ezt a megoldást egész létemmel vállalom. Gondoljunk itt az anyag és a szellem, a szabadság és szükségesség, véges létünk és végtelen vágyaink, az ember és az Isten viszonyainak titkaira, melyek mind saját adottságaikon túlra utalnak és személyi életem teljesértékű feleletét is kívánják.

De hogyan? Titkos kapcsolat lenne élet-élés és a metafizikai ismerés között? Erre a kérdésre Gabriel Marcel akkor felel, amikor felfedezi „azt a rejtett azonosságot, mely az életszentségre vezető és a metafizikust a lét állítására^ vivő út közt van ... El kell ismerni — írja — ez egy és ugyanaz az út. És épp ebben nyilvánul meg — fűzi hozzá drámai tapasztalataira gondolva — „az emberi megpróbáltatás, nevezetesen a betegség és a halál ontológiai jelentősége“. Másutt pedig: „Az életszentség és annak konkrét jegyei felett való elmélkedés, óriási spekulatív értékkel bír, majdnem azt mondanám, ez az igazi bevezető az ontológiába.“

Ezek a gondolatok közel visznek minket a „perszonalistákhoz“ is. Ez a filozófiai irány, amely — különösen fiatalabb képviselőinek lelkesedésében — oly sokat hallatott magáról, az egyed és a személy régóta elfelejtett szent-tamási megkülönböztetésén alapul.

Az öntudat közli velünk adottságainkat, de azt is megvallja, hogy az „én“, a személy összehasonlíthatatlanul felülmúlja saját determinációit. Több azoknál és valami más. Hol adja hát a személy mintegy leplezetlenül önmagát? Az öntudatos, szabad cselekvésben, melyben az én mintegy magát alakítja ki. Minden öntudatos tett, szabad cselekvés, s a személyiség a szabadságnak, de a felelősség rendjének hordozója is. Ali több, nemcsak a személy maga szabad, de személyi tette is „szabad tett“, mert — amint Guy de Broglie, a Nobel-díjas atomfizikus lángelméjű teológus testvére magyarázza, — választásból eredt, s így sajátos jellege, méltósága van, azaz így olyan, hogy — mint mondják — „lehetett volna másként is.“

A választásról pedig Gabriel Madinier igen éles meglátással írja, „nemcsak a választandó dolgot érinti, de még inkább a választó személyt... aki habozik, hogy bosszút álljon vagy megbocsásson-e, annak nemcsak két cselekvés, de még inkább két életstílus közt kell választania.“

De ha ez így van, akkor hogyan teljesedik ki, egyénben és társadalomban, a személyi tökéletesség? — Feleletül Gabriel Aladinier mély és szép elemzéseiben a szeretethez vezet. De nem mondunk-e így le a személyiség magas értelmi igényeiről? — A „Conscience et Amour“^c legérdekesebb lapjai éppen a „szeretet értelmességéről“ szólnak. A tudásban ugyanis az értelem azt, ami sok és különféle, egységre vezet — szent Ágoston mondja ezt valahol — s minél átfogóbb ez az egység, annál nagyobb a megismerésünk. Erre az egységre tör értelmünk egész dinamizmusa.

Ezt az egységet azonban, mely engem magamat és az egész világot érthetővé teszi, kereshetem az azonosságban, — falansztert rendszer egyszínűsége lenne ez — vagy a célrendeltségben, mint teljes integrációban. Az első megszünteti az egyedi sajátosságokat, a másik az egyéni sorsot szolgáltatja ki a célnak, az egésznek. Az ily értékcsökkentő egységekből fakadó ismeret is csak csökkentett lehet. Egyedül a szeretet képes állítani és akarni azt, ami más, anélkül, hogy értékeiben vagy sajátosságaiban csökkenjen. Mert aki szeret., azt akarja, hogy a másik legyen, és hogy legyen mint a másik, a maga léte hiánytalan mivoltában.

Így a szeretet valóban egyesít, anélkül, hogy rombolna, s még a célszerűségénél is előbb, valóbb organikus egységesítésre képes. Hiszen az egyetértés, bizalom, megbecsülés, rokonszenv, az élet értékeinek baráti közlése: mindez az erkölcsi eszmény, melyre vágyunk, csak a szeretetben lehetséges. S ezért a megértésnek és a bölcseségnek is mély és tiszta forrása, a személyi életnek pedig legfőbb beteljesedése. Az igazságosság, mely föltétlenül szükséges, csak előfutára és eszközlője a szeretetnek, de a személyi lét eszményi tökéletességét meg nem adja.

A PERSZONALISTA BÖLCSELETNEK talán legérdekesebb és világnézeti hatásában is legjelentősebb műve Gaston Fessard Pax Nostra-ja. Szerzője a régi háború fiatal gyarmati tisztjéből lett szerzetes és filozófus, s benne sokan az új francia becsület egyik legszebb reményét látták. Tudósok és írók baráti köre övezte és szavait szinte ihletként fogadták. Igaz, hogy a legnehezebb metafizikai kérdésekről szinte mosolygó könnyedséggel és valami veleszületett világossággal tudott szólni. Írásaiban pedig tárgyához nemcsak gondolatainak és olvasottságának gazdagságával közeledett, hanem a keresztény hit egész misztikus tűzével és a keresztény lélek bátorságával és szeretetével — ezért tudott a végletekig őszinte lenni.

A Pax Nostrá-ban, amely a nemzetközi élet legmaibb kérdéseit tárgyalja egy dinamikus történelemszemlélet háttérében, egyesek hegeli filozófiát láttak, sőt Pére Fessard-t „Hegel egyetlen igazi tanítványának“ nevezték, ami mindenesetre a legfurcsább dicséret, melyben jezsuita valaha részesült...

Mások szerint Ágoston és szent Pál történelemszemléletét ismerték fel a műben s ezek ítélték jól. A szerző könyvében a nacionalizmus és a pacifizmus éles benső megkülönböztetései, majd a személyiség s a család és haza erkölcsi személyiségének fogalmi kidolgozása után egy keresztény nemzetközi rend elemeit vizsgálja.

A hazaszeretetről, s a nemzetközi élet keresztény eszményéről írt lapjai, s azok, ahol a nemzetek keresztény hivatását fejtegetve a Corpus Christi Mysticum kinyilatkoztatott igazságáig jut el, — tudjuk mennyire hatott ez a revelált hittitok a magyar Szent Korona tanának kialakulására is! — mélyen megragadják mindazoknak lelkét, kiknek könyvét ajánlja: „Hominibus bonae voluntatis.”^{ce} Majd gondolataiban egészen a nemzetközi áldozat szinte misztikus fogalmáig emelkedik — és megérezzük: az ő hazájának kell azzá lennie, vagy nem foglalja-e ezt is magába Franciaország keresztény küldetése? — és ezt az áldozatot adott esetben szükségesnek ítéli. De hogyan írhatott így? Elvonult eszmevilágban élt csak, nagyon is látta a valót. De szentül hitt ez eszményekben és épp ezért a leggyakorlatibb következtetéseket is le tudta vonni belőlük.

S nem tudni, hogy azt a szeretetben meghozott áldozatot, melyről oly meggyőzően írt, nem ő tőle követelte-e először az Úr: hír felőle utoljára a fiandriai csatából érkezett.

HA VÉGEZETŰL felvetjük a kérdést: hova vezet a mai francia gondolat útja? — s az ilyen kérdés francia vonatkozásban jelentős, mert ott az eszmei alakulások a társadalmi és állami, valóságos egzisztenciális fordulatok előjelei — azt hiszem így kell felelnünk: a különböző bölcséleti iskolák sajátos útjaikon egy tisztult spiritualizmus és igazi metafizika emelkedettségei felé törnek. Itt egymáshoz is közelebb jutnak, s e magaslatokon már-már mindnyájuk számára felragyog a kinyilatkoztatott természetfeletti hit fénye.

De mit ér mindez a tudás és törekvés? Amikor az elveket megveti az élet, s ezzel magát veszíti el... Ez a kérdés ma sok francia gondolkodó lelkét fojtogatja. Azt azonban csak a hívők és sohasem a hitetlenek tudják megítélni, mily csapásokat meg nem ér, mily reményt és jövőt jelent, ha egy nemzet visszanyeri elvesztett keresztény hitét.

ENDRŐDY LÁSZLÓ S. J.